

LIBRIS

We know
books

Vianu Mureșan

VASILE SEBASTIAN DÂNCU

Sociologie critică
și poietică socială

Cluj-Napoca, 2022

LIBRIS

We know
books

PORTRET
CARACTEROLOGIC
DE SOCIETATE

Să descrii o societate este mai degrabă o treabă artistică, decât una științifică. Sociologul fără ochi artistic – care observă fenomenele sociale cu mintea mobilată de metode și instrumente analitice, sondează opinii, chestionează tendințe, le analizează, le compară, după care le strecoară prin statistică și le toarnă în grafice și diagrame frumos întocmite de programele computerului – riscă să rămână uluit de perfecțiunea propriei științe și, sub impactul adevărului ce crește văzând cu ochii din ecuații și scheme, să se grăbească înspre concluzii perfect logice în care închide cu gândul împăcat realitatea studiată. Lumea s-a transformat în teorie, a fost explicată, iar de acum poate fi închisă în dosarul lui și purtată sub braț prin institute, academii, expusă la congrese și, eventual, multiplicată într-o carte de inevitabil interes general. Pe cine n-ar interesa teoria lumii din care el însuși face parte? Cine nu s-ar grăbi să-și dibuiască profilul, caracterul, obiceiurile, purtarea în oglinjoara tomului conținător de adevăr?

QUINTESENȚA, SOCIETALUL

Vasile Sebastian Dâncu este un sociolog care are ochi artistic, precum și talent literar pe măsura sensibilității lui de observator imaginativ. Nu e de ajuns ca un observator social să fie analitic, să poată descompune, clasifica, sorta, defini și rezuma fenomenul supus observației. El trebuie să-și poată imagina *quintesența* fenomenului social, particularitatea spiritului care o animă, o modelează, care o diferențiază de altele și îi impune fatalmente un destin. Folosesc cu oarecare emfază termenul școlastic *quintesență*, care trimite la ceva eteric, indicibil, greu de cuprins cu mintea, abia intuit și exprimat doar metaforic, pentru a da de înțeles că societatea conține un astfel de elemental ireductibil pe care doar sociologii-artiști sau sociologii-filozofi îl pot intui. Eu tind să consider că acea *quintesență* ireductibilă nu este în sine de natură socială, deși

structurează societatea, și pentru că o asemuiesc elementalului în sensul lui filosofic, de substanță primară dată, cred că poate fi numită *societal*. Dacă un prea scrupulos sociolog academic se înroșește imediat de furie și, precipitat de la fierberea revoltată a cunoașterii sale metodice riguroase, îmi reproșează că las să se strecoare aici metafizica, vorbind alegoric, vag, folosind termeni fără consistență analitică, probabil că îl voi considera în sinea mea limitat și, înclinându-mi capul în fața științei lui, voi trece mai departe convins că bălțește într-o suficiență superficială.

Societatea ca fenomen specific trebuie să aibă o *quintesență* ireductibilă, organizatoare dinlăuntru ca un principiu autopoietic, altminteri trebuie explicată făcând recurs la instincte și interese, ceea ce nu-i puțin lucru, dar nu tinde spre fundament. De ce un număr indefinit de indivizi dețin aceeași înclinăție, acționează inconștient, mânați de același instinct, adică ce face ca diferențele lor individuale să fie dominate de unitatea tendinței sociative de o anumită marcă, nu de oricare, și de ce această tendință duce la rețele structurate axiocratic? Instinctul nu conține în sine valoare și nici sens, nu poate lămuri constituirea societății în sens primar și, cu atât mai puțin, caracterul specific al acesteia. Intuiția societalului – *matrice sociogenetică* să-i zicem, sub inspirația lui Blaga – a cărei activitate organizează structural, morfologic, funcțional o societate este atuul cu care sociologul poate încerca o descriere artistică, un portret caracterologic. Cred că Vasile Sebastian Dâncu realizează un astfel de portret al societății noastre.

Dacă am avea răgazul să urmărim și să analizăm toate portretele sociale făcute de la Cantemir și cronicari încoace, am constata că galeria obținută întrece cu mult în număr și expresivitate colecția de tratate de istorie, despre specificul civilizației noastre, și a celor de filosofie, despre esența firii noastre sociale. Memoria noastră istorică este o galerie de artă cel puțin în măsura în care este și o arhivă, ceea ce face ca relația

cu trecutul să fie contemplare estetică, semioză artistică și, abia după acestea, restituire istorică a adevărului.

Societățile se construiesc pe mitologie – sistemul cel mai complex de simbolizare și semnificare pe care cultura l-a dat până acum – prin credință și imaginație, iar nu pe adevăr, probă și argument, dar știința despre societate e obligată să se edifice prin exprimarea adevărului, aducerea de probe și argumente în măsura în care e posibil. Între aceste două poziții nu ar trebui insinuat un conflict epistemologic, dacă nu din altă pricină, ca să nu distrugem temeiurile societății, ale identității și specificului acesteia prin reducerea lor la adevărul probei. Națiunile sunt mitologii aplicate social, prin urmare, forme de epistemologie istorică de nivel foarte complex, care conțin o poietică narativă ce le conferă stabilitate. Llosa vorbea magistral de un „adevăr al minciunilor”, făcând o epistemologie a ficțiunii literare prin care s-a format sufletul civilizațiilor, și cred că o epistemologie a mitologiei nu e cu nimic mai puțin întemeiată. Adevărul mitului este mai tare, adesea sau întotdeauna, decât adevărul științei și cel al filosofiei. Și a mai intuit ceva esențial Mario Vargas Llosa – ficțiunea generează speranță, emoție, pasiuni, iar renunțarea la ficțiune, pentru că goleşte inimile de emoție, visare, speranță, conduce inevitabil la disperare, forma ferventă a nimicului metafizic. Demitizarea este un proces echivalent, care prin efortul științific meticolos de instaurare a dictaturii documentului, a probei istorice, deschide calea prăpăstioasă a disperării epistemologice sociale.

MULȚIME, SOCIETATE EXTERIOARĂ, SOCIETATE INTERIOARĂ, CHARACTER-ICON

O idee trebuie clarificată înainte de toate. Dâncu insistă pe două distincții care ne-ar ajuta să intuim mai ușor sensul atribuit de el societății: 1) *societate vs mulțime de oameni*; 2) *societate*

exterioară vs societate interioară. Deși sociologul clujean nu face, eu aș asemui această a doua distincție cu aceea dintre biserica exterioară și biserica din noi, și voi explica de ce ne ajută această asemuire. Instituția bisericii, comunitatea credincioșilor, este o societate încheată pe principiul unității credinței. Pentru că au aceeași credință, oricât de mulți ar fi participanții la ea, aceștia întrunesc câteva caracteristici comune: *cred în același Dumnezeu, au același adevăr, același scop ultim*, își coordonează viața după *aceleași valori etice, dezvoltă un habitus social comun*. Credința acționează ca un cosmoid, adună diversitățile personale, individuale, de caracter, temperament, condiția socială și altele într-un caracter-icon pe care toți îl încarnează mai mult sau mai puțin. Creștinul se caracterizează prin ceva numai al lui, diferit de musulman, budist, hinduist sau alt caracter religios. Iconul lui este Christos, pe care, cum spune în *De magistro* Sfântul Augustin, îl are însemnat în inimă. Christosul interior, al inimii, este „aparatură” prin care omul e ghidat de Dumnezeu, corespondentul în viața individuală a persoanei Fiului din Treime, cel care ajută la obținerea credinței și a cunoașterii, ghidul sufletului spre Dumnezeu. Pentru că Christos este Capul Bisericii, înseamnă că și sufletul uman este o biserică lăuntrică, al cărei Cap este tot Fiul lui Dumnezeu. Deci credinciosul are, pe de-o parte, biserica interioară, iar pe de alta, biserica exterioară, comunitatea credincioșilor, instituția.

Mutând teza în plan social, laic, se poate spune că orice societate are o sumă de elemente specifice și un caracter-icon după care se modelează, iar membrii societății încarnează în moduri diverse caracterul-icon al acesteia, altfel spus, aceștia dețin societatea în interior, pentru a putea participa la ea în calitate de comunitate exterioară. Caracterul-icon este de fapt socialul interior, genericul comunității. Prin el, societatea capătă coeziune și unitate, este o comunitate calitativă, iar nu suma

unor indivizi oarecare. În termenii lui Vasile Sebastian Dâncu, societatea are caracter organic, iar nu statistic, este ceva viu⁵, iar nu mecanic. Acest aspect de organicitate, de viu, este relevant pentru explicația poieticii și a autopoieticii sociale, teză care sper că se va lămuri pe parcurs. Mulțimea de tip conservă⁶, o sumă de indivizi puși la un loc, nu reprezintă societatea, pentru că nu are caracteristicile iconice care-i dau specificitate. Societatea este o mulțime animată de un suflu comun, ghidată de un ideal comun, articulată pe baza unor valori comune. O mulțime, oricât de mare, este reunită de ceva conjunctural care-i dă coeziune pe moment, dar când acel ceva se încheie, mulțimea respectivă se destramă. Un meci de fotbal sau un concert constituie ocazii pentru compunerea unor mulțimi, dar acestea nu sunt societăți, pentru că se destramă imediat după încetarea spectacolului. Societățile sunt structuri permanente cu simboluri, mitologie, tradiție, limbaj comun, seturi valorice și habitusuri comune – ceea ce permite

⁵ Într-un articol din *Țara telespectatorilor fericiți*, compară ființa socială cu un miriapod, care deține viață proprie și direcție proprie de mers, în care indivizii sunt prinși și purtați uneori fără sau chiar împotriva voinței lor, dar prin care ating ținte cu neputință de atins prin efort individual: „Miriapodul uriaș care este societatea ne duce zilnic pe cărări pe care n-am avea cum să mergem singuri.”, Vasile Sebastian Dâncu, *Țara telespectatorilor fericiți. Contraideologii*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p. 277.

⁶ „Cotidian, facem confuzia între o mulțime de oameni și societate. O mulțime poate fi formată din indivizi singulari, din elemente fără legătură între ele, din oameni singuri. [...] E drept, societatea este compusă din oameni, dar nu faptul că oamenii sunt îngrămădiți ca merele într-un coș definește societatea. [...] Nu vedem decât individul trăitor în societate și mai puțin vedem societatea din individ. Vedem mai greu cum se naște necesara noastră legătură cu ceilalți.”, *Ibidem*, pp. 275-276.

comunicare, ordine, predictibilitate. Miile de persoane dintr-un aeroport compun o mulțime, dar nu sunt o societate.

În constituirea societății, între elementele de bază apar *conformismul și solidaritatea*. Primul exprimă necesitatea de adaptare individuală la normele comune, la conduita comună, la valorile și etica socială. În esență, conformismul susține coeziunea socială, dar în condițiile în care societatea este condusă de politici dictatoriale, prin care se impun supravegherea permanentă, controlul, teroarea, în care statusul și poziția profesională sunt condiționate de disponibilitatea colaborării cu puterea, iar suspiciunea și nesiguranța domină psihologia socială, conformismul se transformă în oportunism sau chiar ticăloșie zeloasă, cum a fost cazul în societatea românească totalitară, unde, de la „pârâciosul clasei”⁷, până la informatorii Securității și delatorii conformiști, toți au ajuns de fapt agenți destructivi ai eticii sociale și ai siguranței cetățenilor. Așadar, conformismul este o valoare ambiguă, necesară constituirii societății - ca civilitate, moralitate, bun-simț, politețe etc. -, dar în unele condiții poate ajunge frână în calea eliberării popoarelor de regimuri dictatoriale sau chiar plagă morală.

Solidaritatea este o altă valoare pozitivă, încărcată moral, necesară agregării sociale, de la grup sau „trib postmodern” (Maffesoli) până la societățile în înțeles major, național sau transnațional. Solidaritatea înseamnă asocierea voluntară cu ceilalți în ale căror valori și scopuri crezi - să-i zicem solidaritate *activă* - sau de a căror situație îți pasă - solidaritate *aditivă* s-o numim. O inițiativă civică, un proiect au nevoie de solidaritate activă pentru a

⁷ „Pârâciosul clasei este conformistul prin excelență, cel care exagerează adaptarea la normele de grup sau încă nu este în stare să vadă dincolo de ele, respectându-le în același timp.”, *Ibidem*, p. 277.

fi realizate, în vreme ce situații precum o nedreptate vădită la care a fost expus cineva sau postura de victimă a unor accidente/calamități presupun solidaritatea *aditivă*, adică susținerea și sprijinul în condițiile în care ceva a fost pierdut, s-a ajuns la o vulnerabilitate. Nu e de construit sau de obținut ceva, ci trebuie doar restabilite condițiile de siguranță⁸, echilibru, datele optime ale vieții cuiva.

Atunci când relația cetățenilor cu statul ia forma unui *contract social*, relațiile de solidaritate nu au formă contractuală, dar se bazează pe o *etică socială*, care uneori este mai valoroasă și mai puternică decât contractul social, iar în condiții de criză sau în situații sociale limită, care reclamă activarea abruptă a solidarității fie în vederea obținerii unui deziderat comun, fie ca formă de rezistență la presiune, atac, calamitate etc., mai eficientă. În condițiile în care un individ sau un grup este nedreptățit sau persecutat de stat, solidaritatea cu victima este mai valoroasă moral decât respectarea contractului social cu statul injust/abuziv. A te opune statului din solidaritate cu victima, în condițiile în care îți pui în pericol libertatea pe care contractul social ți-o asigură, este

⁸ „Prin solidaritate umană ne opunem nedreptății pe care o poate suferi aproapele nostru, ne opunem câteodată celor mulți care se transformă în dușmani ai libertăților noastre. Solidaritatea umană se simte, nu se poate preda la școală, se construiește odată cu câștigarea sentimentului de siguranță. [...] Dar societatea trebuie să apere ființa socială, care este plâpândă în oricare moment al vieții noastre. De aceea se inventează instituții care trebuie să participe la păstrarea sentimentului de siguranță, la întărirea convingerii că trebuie să ne sacrificăm o parte din libertate pentru ca libertatea tuturor să fie posibilă. Când instituțiile sociale nu funcționează, atunci societatea este bolnavă și legăturile sociale devin tot mai firave. Asemenea societăți rezistă din ce în ce mai greu agresiunilor din afară și dinlăuntru, sunt amenințate cu disoluția și anomia.”, *Ibidem*, pp. 277-278.